

А 6 червня, залишивши заповіт, Данило Михайлович покінчив з життям. 11 червня його поховали в садку біля лаврської дзвіниці, проти головного корпусу музею.

На громадянській панихиді були присутні М. Грушевський, А. Кримський, С. Єфремов, О. Новицький, М. Макаренко, Ф. Ернст, В. Козловська та ін.

22 червня діячі культури України склали протест проти винних у смерті Данила Михайловича Щербаківського, який ще так багато міг зробити на ниві культури. Серед підписів знайомі нам імена — О. Новицький, М. Макаренко, Л. Добровольський, Ф. Ернст, В. Ляскоронський, В. Козловська, А. Носов та ін.

Наукова спадщина, залишена Данилом Михайловичем Щербаківським у музейних зібраннях, друкованих працях та архівних матеріалах, ще чекає на своїх дослідників.

Одержано 12.12.97.

АРХЕОЛОГІЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Т. Г. Мовша

Перегортаючи археологічні сторінки життя Михайла Даниловича Щербаківського — відомого українського вченого-музеєзнавця з нагоди 120-річчя від народження, розумієш, що захоплення археологією ще в молоді роки, дослідник зберіг на все своє, наповнене великою плідною творчістю, надто коротке життя.

Археологічних досліджень в полі та робіт, присвячених ним, загалом небагато¹. Проте всесторонній аналіз відкритих ним пам'яток свідчить, що вони не втратили свого значення і понині. Актуальність і наукове звучання їх цілком відповідають сьогоденню, допомагають вирішенню сучасних проблем. Зокрема, проблеми Трипілля в степовому середовищі. Це пов'язано, перш за все, з наслідками робіт вченого по дослідженню курганів на межі Херсонської та Київської губерній (сучасна Кіровоградська область). Тут, у селах Ольшанка, Серезліївка відкрито поховання з трипільськими старожитностями, які мають велику наукову вагу і в наш час. У Серезліївці серед чотирьох досліджених курганів, однотипних за спорудженням, з розпливчастими насипами, обнесеними кромлехами з рядів каміння, вчений виділяє два — № 4 і № 7. Поховання здійснені в ґрунтових ямах. В кургані № 4 небіжчик лежав на спині, головою на північний схід з підібраними руками і ногами випростаними вздовж тіла. У насипі кургану знайдено трипільський кубочок розписаний на гострих плічках короткими діагональними лініями, типовий для пам'яток кінця етапу В2 — початку С1 томашівської культурної групи, або культури в Буго-Дніпровському межиріччі². Курган № 7 також мав кромлех з каміння. Похований лежав у центрі, але, на відміну від попереднього, в іншому, випростаному положенні на спині, з руками вздовж тулуба, головою на північний схід. У різних місцях поховальної ями виявлено хребет і зуби бика, черепашки і дрібне каміння. Біля черепа лежав шматочок смоли, а біля кисті руки — вохра та стилізована жіноча статуетка, названа дослідником амулетом.

Не менш плідними виявилися дослідження шістьма малопомітних курганів з кам'яними кромлехами під земляними насипами біля с. Ольшанка. Найбільш відомими серед них є кургани №№ 3, 9. В кургані 3 центральне поховання знаходилося в ґрунтовій ямі, небіжчик лежав у скорченому положенні, головою на північний схід, біля нього стояло три посудини. Дві з них з залощеною чорною поверхнею, орнаментовані нижче шийки шістьма рядками тонкого шнура, підкреслених знизу рядком дрібних заглиблень. Такі ж заглиблення впереміш з наскрізними отворами прикрашають край вінець. Третя посудина орнаментована на вінцях вертикальним зигзагом. Біля ніг знайдено шматок смоли, вохра та ще одна посудина у формі зрізаного циліндра з дрібними дірочками по краю вінець та біля дна, виготовлена з маси з

домішкою подрібнених черепашок. Біля шийних хребців лежало намисто, за уточненням М. К. Верещагіна виготовлене з зубів собаки, а не вовка, як надруковано дослідником.

Цінні здобутки дали розкопки другого кургану, № 9, особливо двох його поховань — 2 і 3-го. Поховання № 2 у скорченому положенні, на правому боці, головою на північ, пофарбоване вохрою, супроводжувалося мідним теслом. Поховання № 3 орієнтоване на схід. Біля його правої руки лежала бойова сокира-клевець з рогу оленя.

Важливість здобутих старожитностей добре розумів Данило Щербаківський. Так, підсумовуючи польові роботи в Серезліївці, він не обмежився констатацією фактів, а вийшов на історичні узагальнення. Дослідник писав, що предмети домікенської (трипільської) культури в скорчених похованнях відкривають шлях її хронології.

Таким чином, в кінці XIX ст. уперше ставиться питання про взаємовідносини давньоземлеробської трипільської культури та носіїв степових культур зі скорченим обрядом поховання. А саме, «установлюється факт нахождення предметів одної культури в могилах другої, що говорить об их взаимоотношении, указывает на частичную одновременность их существования»³.

Слід зазначити, що статуетка-«амулет» з кургану № 7 одержала назву серезліївської та послужила зразком для виділення подібних знахідок у серезліївській тип, поширених в основному при скорчених похованнях з пізньотрипільським посудом. Вони, на нашу думку⁴, маркують шляхи розселень пізніх трипільців етапу С2 в степове середовище, на південний схід від Побужжя. Проблематичність серезліївської статуетки з розкопок Данила Щербаківського полягає в тому, що вона супроводжує одне із масових поховань, де небіжчик лежить випростано на спині, з руками вздовж тулуба, культурна належність яких зараз набула гострої дискусії. На території Орельсько-Самарського межиріччя аналогічні поховання об'єднані в постмаріупільську культуру з притаманними їм особливими рисами, датованими пізньотрипільськими сокирами софіївського типу етапом С2⁵.

Отже, значення наслідків розкопок степових пам'яток з трипільським інвентарем, проведених Данилом Михайловичем Щербаківським, виходячи навіть з сучасних знань, важко переоцінити.

Цікаві результати здобуто і дослідженнями курганних поховань ямної та пізніх культур у селах Іржево, Каменка, Данина.

Після розкопок у степовій зоні доля на тривалий час відірвала вченого від занять археологією. Перемогло величезне наукове захоплення українським мистецтвом. Проте великий інтерес, прищеплений до археології в родині, й заняття нею старшого брата Вадима Михайловича Щербаківського, не залишили його до неї байдужим. Таким, на превеликий жаль, останнім свідченням виявилася археологічна мандрівка дослідника у мальовничу місцевість Лівобережжя Середньої Наддністрянщини з яскравою системою українських топтрів. За дорученням ВУАКу Данило Щербаківський 1926 року обстежував старовинні будівлі біля м. Могилів-Подільського. Тут він ознайомився з археологічними колекціями таких відомих місцевих аматорів як О. Кривчицький, Когенко. Дослідник здійснив навколишній розвідки, ретельно оглянув найближчі поселення, городища, залишки могильників. В результаті цих подорожей з'явилася невелика, науково обґрунтована стаття⁶, надрукована після його смерті. В ній йдеться про заселення мальовничої місцевості Могилів-Подільщини в епоху неоліту та наступні часи. Дається перелік археологічних об'єктів з точною прив'язкою до населених пунктів в селах: Озаринці, Боршивці, Вила Ярузькі, Восводичинці, Стіна, Бернашівка та інші. Автор визначає їх культурну належність, дає наукову оцінку, підіймає питання про необхідність першочергових досліджень на деяких із них. Володіючи добрими знаннями у галузі трипільознавства, Данило Щербаківський звертає увагу на різноманітність поширення на цій території типів трипільської культури з прикрашеним заглибленим орнаментом і різлисим посудом («мальованим»). Серед них вчений виділяє різночасові, як виявилось пізніше, різнолокальні поселення: Пенів-Город в с. Озаринці; городище в с. Стіна; поселення Шовб та Садиба Мелешка в с. Вила Ярузькі. Публікує окремі трипільські знахідки — статуетки, зразки посуду, а також зосереджує увагу на археологічних об'єктах інших епох. Зокрема, на могильнику черняхівської культури («римської доби») на стику річки Лядової з Мурафою; городищі з двома валами над скелястим берегом Мурафи в урочищі Халасова та ряді окремих знахідок.

Данило Щербаківський піднімає також важливе питання про необхідність проведення стаціонарних розкопок на найбільш цінних пам'ятках. До статті, в якій надруковані наслідки розвідки, прикладено реєстр знахідок.

Незабаром були реалізовані пропозиції дослідника про доцільність проведення розкопок на Могилів-Подільщині. Їх здійснили відомі українські вчені, відданість

археології для яких була ціллю життя. М. Я. Рудинський⁸ у 1926 р. провів дослідження на поселенні Ненів-Город в с. Озаринці, що розглядається зараз як одне з базових на початку розселення носіїв трипільської культури на Схід⁹. С. С. Гамченко¹⁰ дослідив у 1929 р. Трипільське поселення у мальовничому селі на р. Росаві, яке зараз належить до петренської локальної групи, або, на нашу думку, регіональної культурної групи трипільсько-кукутенської спільності.

Обставини по роботі у Данила Щербаківського склалися так, що результати цих досліджень він не побачив. Після відходу у вічне академіка М. Т. Біляшівського праця в музеї виявилася для нього надто складною. Доведений новим керівництвом цієї установи до відчаю, широко обдарований, талановитий вчений бачив лише один вихід — піти з життя. Залишивши заповіт рідним і близьким, він кинувся з мосту Євгенії Бош у Дніпро.

Трагічну загибель Данила Михайловича Щербаківського з великим болем у серці сприйняла передова інтелігенція України. Відлунням відгукнулися в еміграції, особливо празькій, де перебував брат Вадим Щербаківський, друзі й співвітчизники.

Ім'я археолога Данила Михайловича Щербаківського широко відоме. Його роботи, здобуті розкопками та розвідками матеріали, що зберігаються та експонуються у Національному музеї історії України, слугують і зараз для вирішення важливих наукових проблем.

Примітки

¹ Щербаковський Д. М. Раскопки курганов на пограничье Херсонской и Киевской губ. // Археол. летопись Южной России.— К., 1905.— № 1—2; Щербаковський Д. М. Отчет об археологической экспедиции в июне-июле 1904 г. // Труды археол. съезда в Екатеринославе.— М., 1908.— Т. II.— С. 104—105; Щербаківський Д. М. Знахідки біля Могилева-Подільського // Коротке повідомлення ВУАК за 1926 рік.— К., 1927.— С. 167—172.

² Мовша Тамара. Трипільсько-кукутенська спільність— феномен у стародавній історії Південно-Східної Європи (до проблеми виділення культур) // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка.— Т. ССХХV.— Львів, 1993.— С. 24—58.

³ Щербаковський Д. М. Раскопки курганов...

⁴ Мовша Т. Г. Проблемы связей Триполье-Кукутени с племенами культур степного ареала // Studia Praehistorica.— 5—6.— София, 1981.— С. 69—72.; Мовша Т. Г. Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры в ее системе // Проблемы археологии Поднепровья III—II тыс. до н. э.— Днепропетровск, 1984.— С. 60—83; Мовша Т. Г. Взаємовідносини степових і землеробських культур в епоху енеоліту— ранньобронзового віку // Археологія.— 1993.— № 3.— С. 36—51.

⁵ Ковалева И. Ф. Север степного Поднепровья в энеолите— бронзовом веке.— Днепропетровск.— 1984.— С. 4—63.

⁶ Щербаківський Д. М. Знахідки біля Могилева...

⁷ Щербаківський Д. М. Знахідки біля Могилева...

⁸ Рудинський М. Я. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки // Антропологія.— К., 1930.— С. 235—259.

⁹ Черныш Е. К. Место поселений борисовского типа в периодизации трипольской культуры // КСИА АН СССР.— 1975.— 142.— С. 3—10.

¹⁰ Макаревич М. Л. Исследования в районе с. Стена на Среднем Днестре // КСИА АН УССР.— 1960.— Вып. 10.— С. 23—32.

Одержано 01.02.98